

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 8 (2021/Kış), ss. 379-408.

Geliş Tarihi: 4 Aralık 2020
Kabul Tarihi: 25 Ocak 2021

Araştırma Makalesi/Research Article

OSMANLI DEVLETİ'NİN AVUSTURYALI SAVAŞ ESİRLERİNE KARŞI TUTUM VE POLİTİKASI (1788-1793)

Levent DÜZCÜ*

Öz

Bu makale 1788-1792 Osmanlı-Avusturya, Rusya Savaşı sırasında Osmanlıların eline düşen Avusturyalı esirleri konu almakta; Osmanlıların esirlere karşı olan tutumunu ve bu tutumdan ortaya çıkan politikayı irdelemektedir. Savaşla beraber başlayan esaret ile binlerce Avusturyalı esir, Balkanların merkezi sayılabilecek bir nokta olan Rusçuk'ta toplanmış ve oradan Rume-li, Ege adaları, İstanbul ve Anadolu'ya dağıtılmıştır. Esirler gerek Müslüman gerekse gayrimüslim şahıslara köle statüsünde verilmenin yanında tersane ve zindan gibi yerlerde de alıkonulmuştur. Elbette binlerce esire karşı nasıl bir muamele yapıldığını tam olarak tespit etmek oldukça zordur; sadece elimizde mevcut Osmanlı arşiv kayıtlarına dayalı olarak bazı çıkarımlar yapılabilir. Barış antlaşmasının yapılması ile birlikte Avusturya devleti hâliyle Osmanlı'nın elinde bulunan esir tebaasının peşine düşmüş, iade süreci başlamıştır. Elçiler üzerinden yapılan iade teşebbüsü ile uzun sürecek bir diplomasi yaşanacaktır. Burada öne çıkan iki önemli sorun vardır: Birin-cisi esirlerin çok farklı bölge ve şehirlere dağılması nedeniyle, iade işlemleri sırasında esirlerin toplanmasında yaşanan güçlük; ikincisi ise esirlerden Müslüman olan Avusturyalılardan dolayı Osmanlı ile Avusturya arasında yer yer yaşanan kriz. Makale Osmanlı Devleti'nin ve özellikle de yöneticilerinin, eldeki mevcut Avusturya esirlerine karşı tutumunu, yine dönemin yöneticilerinin yazdıkları kayıtlar üzerinden incelerken, ister istemez devletin bu konudaki davranış eğilimlerini ve bu eğilimlere bakarak genel bir politikasının varlığına işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Avusturya, Esir, Elçi, İslam.

* Doç.Dr.,Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Tarih Bölümü, (lduzcu2100@gmail.com). ORCID ID: 0000-0002-9908-4579. Bu makale 23-27 Kasım 2016 tarihleri arasında Budapeşte'de düzenlenen "Osmanlı-Macaristan-Habsburg İlişkileri Sempozyumu"nda sözlü olarak sunulan bildirinin makale hâline getirilmiş şeklidir.

THE ATTITUDE AND POLICY OF THE OTTOMAN EMPIRE AGAINST AUSTRIAN PRISONERS

Abstract

This article deals with Austrian prisoners who fell into the hands of the Ottomans during the Ottoman-Austrian, Russian War of 1788-1792 and examines the Ottomans' attitude towards the prisoners and the policy arising from this attitude. With the captivity that began with the war, thousands of Austrian prisoners were gathered in Ruse, which can be considered as the center of the Balkans, and distributed to Rumeli, Aegean islands, Istanbul and Anatolia. The prisoners were given slaves status to both Muslim and non-Muslim individuals and were also detained in places such as the Arsenal and dungeons. Of course, it is very difficult to determine exactly how thousands of prisoners are treated, and some inferences can be made only based on the Ottoman archive records we have. With the conclusion of the peace treaty, the Austrian state naturally pursued the captive citizens in the hands of the Ottoman Empire and the process of extradition began. With the attempted extradition through the ambassadors, there will have been a long diplomacy work. here are two important issues that stand out here: The first is the difficulty in collecting prisoners during the extradition process due to the distribution of the prisoners in many different regions and cities; the second is the crisis between the Ottomans and Austria due to the Austrians, who are Muslims in captivity. The article, while examining the attitude of the Ottoman Empire and especially its rulers against the Austrian prisoners, through the records written by the administrators of the period, inevitably points to the behavioral tendencies of the state on this issue and the existence of a general policy by looking at these tendencies.

Keywords: Ottoman, Austria, Prisoner, Ambassador, Islam.

Giriş

Osmanlıların savaş esirleri edindiği ilk muharebeler muhtemelen Bizanslılar ile yapılanlardır. Ancak elde mevcut bilgilerden yola çıkarak ilk esirlerin I.Murad'ın Rumeli fetihleri sırasında alınmaya başlandığını

söyleyebiliriz.¹ Bundan sonra Osmanlılar gerek batıda gerekse doğuda yaptığı savaşlarda yeni esirler elde etmişlerdir. Elde tutulan esirler ise devletin genel esir politikası çerçevesinde ya kullanılmış ya da alınıp satılmıştır.

Arapça'da savaş tutsağı anlamında kullanılan "esir" kavramı, Osmanlı kayıtlarında köle anlamına da gelmiştir. İslam hukukunda muharip durumda olan erkeklerin dışında kadın ve çocukların da esir alınabileceği, ancak bunların öldürülmeyeceği hükme bağlanmıştır. Bu genel çerçeve yanında daha sonraki asırlarda İslam devletlerinin farklı örf ve şartları da devreye girmiştir. Özellikle *mukabele bilmisil* (misliyle mukabele) prensibi bağlamında düşmanın zayıf düşürülmesi düşüncesi, sonraki İslam devletlerinde etkili olmuş; bundan dolayı yabancı esirler elde tutulmuştur. Yine İslam hukukuna göre esirlere uygulanacak muamele; öldürme, serbest bırakma, köleleştirme ve mübadele şeklinde sıralanmıştır.² Osmanlı Devleti'nin bunlardan son ikisini daha çok uyguladığını iddia edebiliriz ki, elinizdeki makale de bunu kanıtlar yönde deliller öne sürmektedir.

Osmanlı Devleti'nde esirler, daha çok köle statüsünde tutulurdu. Köle esirlerin büyük bir bölümü donanmada, efendilerinin hizmetinde ya da şehirlerdeki atölyelerde, küçük iş yerlerinde ve tarım alanlarında çalıştırılıyorlardı. Bundan başka savaş esirleri ganimet olarak görüldüğünden sadece devletin değil, tebaanın da hizmetine giriyorlardı.³

Elinizdeki makale 1788-1791 Osmanlı-Avusturya savaşlarında Osmanlı tarafına esir düşen Avusturya esirlerine yönelik Osmanlı uygulamaları ve pek tabi olarak buna yön veren esir politikalarını anlamaya çalışmak/ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu noktada şu soruların cevaplarını aramak gerekmektedir. Osmanlıların esir politikalarına yön veren başlıca saikler nelerdir? Osmanlılar eğer dini hükümlerden beslendiyse bunlar pratikte ne kadar uygulanabilmiştir? Savaş esirlerine yapılan muameleler dönemi içinde insanî midir? Esirlerin esaret sırasında İslam'ı seçmeleri korkudan mı yoksa şahsi tercihlerinden mi kaynaklanmıştır? Savaş esirlerinin genel bir sayısına ulaşmak mümkün müdür? Savaş bittiğinde bu esirlerin ne kadarı iade edilmiştir?

¹ İbrahim Etem Çakır, "Osmanlı Toplumunda Köle ve Cariyeler, Sofya 1550-1684 ", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 36, Konya, 2014, s. 204.

² Ahmet Özel, "Esir", TDVİA, Cilt 11, Ankara, 1995, s. 382-384.

³ Hava Selçuk, "Savaş Esirlerinin Din Değiştirilmesi (Nemçeli Esirler Örneği)", Turkish Studies, Sayı 9/4, Ankara, Bahar 2014, s. 1007.

Makalenin kapsamını ise şu şekilde ifade edebiliriz: Bu makale Osmanlı Arşivi kayıtları üzerinden konuyu ele alma çabası içindedir. Dolayısıyla Avusturya arşivleri bu makalenin sınırları dışında bırakılmıştır. Bu durum makalenin bir eksiği olarak görülebilir. Yine makalenin diğer bir kapsamı yalnızca Osmanlı Devleti'nin esir politikası olduğundan, karşılıklı iki devletin esir politikası bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Bu saiklerle elinizdeki makale, 1788-1793 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin elindeki Avusturya esirlerine karşı nasıl bir tutum takındığını, bu tutumun bir politika ekseninde olup olmadığı ile ilgilenmektedir.⁴

1. Esaretin Başlaması

Osmanlı-Avusturya ilişkileri 15. yüzyıla kadar geriye gitmektedir. Her ne kadar bu yüzyılda iki devlet arasında herhangi bir savaş vuku bulmasa da, 16. yüzyıla girildiğinde Habsburglar, Osmanlı'nın Avrupa'daki en önemli düşmanı ve rakibi olarak belirmiştir. Bu yüzyılda başlayan savaşlar sonraki yüzyılda da ara ara sürmüş, güç mücadelesinde genellikle Osmanlılar başarılı olmuştur.⁵ Ancak 17. yüzyılın sonunda durum tersine dönmüş ve Avusturya yer yer üstün konuma gelse de iki devlet yine de birbirlerine tam olarak üstünlük sağlayamamıştır. Bu olgu, 18. yüzyılın sonundaki savaşlar için de geçerlidir. Burada dikkat çeken husus 18. yüzyılın sonunda her iki devletin de son kez birbirleriyle savaşmalarıdır.

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nin, 18. yüzyılın sonunda Avusturya ile yaptığı savaş 1788-1791 yılları arasında gerçekleşmiştir. Bu savaşta Avusturya, bir yıl önce Osmanlı'ya karşı savaş açan Rusya'yı yalnız bırakmamış; Şubat 1788'de savaşa katılarak, Osmanlı karşısında özellikle Balkanlarda cepheler

⁴ 18. Yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'ne esir düşen tüm esirler ile ilgili özgün bir çalışma için bkz., Fatma Sel Turhan, *18. Yüzyılda Osmanlı'da Savaş Esirleri*, Vadi Yayınları, İstanbul, 2018; yine Osmanlıların elindeki Avusturya esirleri için bkz., Nurgül Bozkurt, *Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı - Avusturya Münasebetleri (1740-1788)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2000, ss. 105-110.

⁵ 16. yüzyılda Osmanlı ile Avusturya arasındaki mücadeleler için bkz., Yusuf Yıldız, *Kanuni-Şarhken-Busbecq: Osmanlı-Habsburg İlişkileri*, TTK, Ankara, 2013; Yine Osmanlılar ile Avusturyalılar arasındaki uzun diplomatik ilişkilerin seyri için bkz., Uğur Kurtaran, *Osmanlı-Avusturya Diplomatik İlişkileri*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat, 2006; Mehmet Solak, "Tuna Ötesi ve Yukarı Macaristan Bölgelerinde Osmanlı-Habsburg Sınır Çatışmaları (1567-1580)", *Karadeniz Araştırmaları*, XVI/61, 2019, s.17-30; Mehmet Solak, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Habsburg Sınır Bölgesinde Barut Üretim Politikası (1567-1574)", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 4/6, 2018, ss.283-294.

açmıştır. Böylece Osmanlı Devleti aynı anda iki büyük düşmanla savaşmak zorunda kalmıştır. Osmanlılar, Avusturya'nın Rusya yanında yer almasını büyük bir şaşkınlıkla karşılamıştır.⁶ Bunun yanında devlet için en büyük handikap yeterli hazırlığın yapılmamasıydı ki, Yusuf Paşa, gerekli hazırlıkları yerine getirmeden ve ordu ihtiyaç duyulan malzemeleri tam olarak sağlamadan aceleyle sefere çıkmıştır.⁷

Savaş tüm hızıyla sürerken, savaşın da tabii bir sonucu olan esir ve esaret hayatı da aslında başlamış oluyordu. Bu durum elbette her iki taraf için de geçerliydi. Savaş ekseriyetle Bulgaristan, Belgrad ve Bosna'da cereyan etmiştir. Buralarda yapılan şiddetli muharebelerin bir kısmında Osmanlı orduları zafer kazandıkça bazen yüzlerce bazen de binlerce esir elde etmiştir.

Bu muharebelerin birinde 1 Ağustos 1788 Cuma günü Belgrad muhafızı Vezir Abdi Paşa'nın yazdığı bir tahrirattan anlaşıldığına göre, yine bu ayda Belgrad'dan 200 Osmanlı neferi karşıya geçerken 200-300 kadar düşman askeri ile karşılaşmış, yayılım ateş sonucu düşmanı perişan etmiştir. Belgrad'da bulunan Osman Paşa ve Hacı Abdi Paşa maiyetindeki piyade ve süvari asker Zemun'dan Çengane adası karşısına kadar katanalarını⁸ göstermişken, düşman askeri Osmanlı askeri üzerine saldırmasına rağmen hiçbir faaliyette bulunamamış, hemen firar etmiştir.⁹

Bir başka mücadele, 30 Ağustos 1788'de neticelenen ünlü Muhadiye muharebesidir. Muharebe öncesi Serasker ve Kethüda Hasan Paşa, yeni kuvvetlerle Lazarehane'den hareketle, Tımaşvar eyaletinin önemli bir kilidi sayılabilecek müstahkem Muhadiye Boğazı'na doğru yürümüştür. Öncelikle boğazın etrafında yer alan tahkimatın kazanılması uygun görülmüş, bu amaçla da ordu sağ, sol ve merkez olarak üçe ayrılmıştır. Başlangıçta sağda Akpalanga adı verilen ve dağın tepesinde bulunan mevki ile yine oldukça müstahkem olan palanga üç günde zapt edilmiştir. Bu fethin ardından palangadaki beş altı bin Avusturyalı'nın bir kısmı esir edilmiştir. Bu muharebeden kısa bir süre sonra yapılan Şebeş muharebesine (20 Eylül 1788) Avusturya İmparatoru Jozef de

⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt IV, I. Kısım, TTK, 5. Baskı, Ankara, 1995, s. 520-526; Osmanlı'nın savaşa girmeden hemen önce Rusya ve Avusturya ile olan diplomatik ilişkisi için bkz., Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Cilt 3, Ali Bey Matbaası, 9 Şevval 1292, s. 306-323.

⁷ Zülfiye Koçak, "1787-1792 Osmanlı Rus Savaşında Değişen Dengeler Ve Yaş Antlaşması", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXII / 2, 2017, s. 464.

⁸ Katana: Ağır süvari. Bkz., Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1995, s.1076.

⁹ *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)*, Hatt-ı Hümayun (HAT), 54771, 29 Z 1202 / 30 Eylül 1788.

katılmıştır. Türk ordusuna komuta eden Serasker Koca Yusuf Paşa, Şebeş önünde düşmanı büyük bir bozguna uğratmış ve düşman kaçmaya başlamıştır. Muharebe sırasında bin Avusturyalı asker Osmanlılar tarafından ele geçirilmiştir. Şebeş zaferinden başka bu kez Paçova tarafına gönderilen Memiş Paşa kuvvetleri de yaptıkları akınlarla, bölgeyi yakmışlar; Tuna'nın sol sahilinden Belgrad'ın karşısına kadar olan yerleri sürekli bir şekilde vurarak elli binden fazla esir almışlardır. Böylece 1788'de Avusturyalı esirler Osmanlı'nunkinden iki kat daha fazla bir sayıyı bulmuştur.¹⁰ Bundan sonra 1789 yılında Osmanlılar, Avusturya ordusuna karşı mağlubiyetler almış, Belgrad kaybedilmiştir. Bu yılda daha çok Osmanlıların esir verdiği tahmin edilebilir.

2. Esirlere Yapılan Muamele

Savaşta Avusturya ordusundan ele geçirilenler yalnızca muharip askerler değildi. Savaşların yapıldığı yerlerde Avusturya ordusu hizmetinde bulunan ya da onlara destek veren kadın, erkek, çocuk ve yaşlı gibi siviller de Osmanlı'nın aldığı esirler arasında yer almaktaydı. O halde şunu sorumak lazım: Bu esir alma işlemi yukarıda da ifade edildiği gibi bir kere yapıldıktan sonra esirlere ne tür bir muamele yapılmaktaydı? Nasıl bir usûl izlenmekteydi?

Öncelikle şunu söylemek gerekir: Avusturya ile yapılan savaşlarda elde edilen esirler Osmanlı ülkesinde belli bölge ve şehirlere gönderilmiştir. Bu, Osmanlılar açısından gayet mantıklı bir uygulamaydı. Çünkü savaş devam ediyordu ve esirlerin savaşın cereyan ettiği cephe/bölgelere yakın olması ordu açısından mahzurlu olduğundan kabul edilemezdi. Böyle bir durum, aslında hemen her devletin yaptığı bir uygulamaydı. Örneğin Rusların elde ettikleri esirleri Sibiryaya tarafına sürmeleri bilinen bir gerçektir. Yine örneğin Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlılar, İtilaf devletlerine mensup esirleri genelde Anadolu ve Kuzey Suriye taraflarına göndermiştir. Buralar savaşın yaşanmadığı iç bölgelerdir.

Burada dikkat çeken husus, esirlerin, savaşın cereyan ettiği Balkan coğrafyasından itibaren Ege adaları, Tuna sahili, İstanbul, Anadolu ve Suriye taraflarına doğru geniş bir alana gönderilmiş olduklarıdır. Burada karşımıza Rusçuk çıkmaktadır. Esir alınan Avusturyalı askerler Rusçuk üzerinden

¹⁰ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, Cilt IV, I. Kısım, s. 530-535.

Anadolu ve diğer bölgelere aktarılmaktaydı.¹¹ Ancak şunu kesin olarak belirtmekte fayda vardır: Kayıtlardan, bu esirlerin ne kadarının hangi şehirlere yollandığına dair kesin bir malumata ulaşmak zor görünmektedir. Bilgiler oldukça dağınıktır. Bu nedenle de kesin bir esir sayısına ulaşmak -en azından şimdilik - mümkün değildir. Eldeki mevcut kayıtlardan esirlerin yalnızca Kuzey Afrika ve Arabistan taraflarına gönderilmediğini söyleyebiliriz.

İstanbul, esirlerin en çok toplandığı şehir olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunda payitaht olmasının büyük bir sebep teşkil ettiği düşünülebilir, ancak bu tek başına yeterli bir açıklama sayılamaz. Belki de bunun yanında esirlerin İstanbul'da göz önünde tutulması, ileride barış zamanında kolayca bir mübadele aracı olarak kullanılacak olmasının etkisi olabilir.

28 Eylül 1789 tarihine ait bir kayıta Rus, Nemçe (Avusturya) ve Macarlılardan esir alınan 2 zabıt ve 20 nefer düşman askerinin İstanbul'a gönderilerek burada herhangi bir kazaya dâhil olursa, gereken yiyecekleri (mekulat), mübaşir olarak tayin edilen çukadar vasıtasıyla kaza ahalisi tarafından tedarik edilmesine karar verilmiştir. Bu yiyeceklerin arabalara yüklenip muhafaza edilerek İstanbul'a gönderilmesi için kaza yöneticileri uyarılmıştır.¹²

Yine bir başka kayıta Kaymakam Paşa, Evlak voyvodası tarafından ve İsmail tarafından gelen toplam 31 nefer Nemçeli ve Rus esirin İstanbul'a gönderildiğini belirten sadrazamın, selam ağası eliyle kendisine bir adet mektubunun geldiğini aktarır. Esirlerin zindana konulması için Tersane-i Amire'ye gönderildiği anlaşılmaktadır.¹³

İstanbul'un dışında esirlerin tutulduğu yerlerden kayıtlara yansıyanları Siroz¹⁴, Edirne¹⁵, Konya¹⁶, Rusçuk¹⁷, Halep¹⁸, Sakız¹⁹, Tuna sahil kazaları²⁰,

¹¹ Fatma Sel Turhan, "1788-1791 Osmanlı-Avusturya Savaşı Sırasında Alınan Savaş Esirleri Meselesi", *Studies of the Ottoman Domain*, Cilt 8, Sayı 14, 2018, s.17.

¹² BOA, Cevdet-Hariciye (C.HR), 8937, 8 M 1204 / 28 Eylül 1789.

¹³ BOA, HAT, 54935-1385, 29 Z 1204 / 9 Eylül 1790.

¹⁴ BOA, Cevdet-Adliye (C.ADL), 5052.

¹⁵ BOA, C.HR, 7645.

¹⁶ BOA, C.HR, 217.

¹⁷ BOA, Cevdet-Askeriye (C.AS), 51103.

¹⁸ BOA, C.HR, 3238.

¹⁹ BOA, C.HR, 8276.

²⁰ BOA, C.HR, 67.

Bergos²¹, Selanik ve Rumeli'dir²². Ancak bu şehir veya bölgelerden başka yerlerde de Avusturya esirlerinin olması muhtemeldir. Bunu kanıtlayan başka bir kayıta Osmanlı ülkesinde esirlerin nerelere ve ne kadar dağıldıklarına dair kesin bir bilginin olmamasını, Avusturya elçisinin Bâbüâlî'yi sıkıştırmasından anlıyoruz. Verilen cevap muğlaktır; çünkü muhtemelen Bâbüâlî'nin de elinde kesin bir malumat yoktur.²³

Esirlerin tutulduğu yerlerden biri de Seddülbahir'dir. Seddülbahir ve Kala-i Sultaniye'deki kale dizdarına verilen bir emirde, Nemçe esirlerinden olup bundan önce Seddülbahir kalesine gönderilmiş ve hapsedilmiş olan 30 Nemçeli'nin dışında kalanların bir an önce İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir.²⁴

Savaş ganimeti olarak alınan esirlerin bir kısmı tebaanın elinde esir/köle olarak kalırken, bir kısmı da donanma ve tersaneye alınarak burada küreğe konuluyordu. Gerçi bu ceza, klasik dönem kürekli gemilerde oldukça işe yarıyordu. Ancak Avusturya ile yapılan savaşlar sırasında kürek cezası, hukuki ve resmi olarak varlığını korusa da, bu dönem daha çok yelkenli gemiler kullanıldığından, esirler muhtemelen donanma ve tersanenin sıradan işlerinde çalıştırılıyordu.²⁵ Yine de özellikle Tuna'da esir tutulan Avusturyalıların kürek cezası olarak gemilerde kullanıldığını söylemek mümkündür. Çünkü savaşın cereyan ettiği yıllarda (1788-1791) Osmanlı'nın Tuna donanmasında hâlâ kürekli gemiler kullanılıyordu. 21 Şubat 1789 tarihli bir başka kayıttan anlaşıldığına göre Boğdan reayasından olup Avusturya ordusuna asker olarak katılmış olan gönüllülerden esir alınan bazı kişiler Osmanlı'nın Tuna donanmasında küreğe konulmuştu.²⁶

Avusturyalı esirler İstanbul'da özellikle Tersane-i Âmire bünyesinde tutuluyorlardı. Bilhassa da Tersane-i Âmire Zindanı bu iş için öteden beri işlev görmekteydi. Denilebilir ki Tersane-i Âmire Zindanı ve Yedikule, İstanbul'da

²¹ BOA, C.ADL, 5396.

²² BOA, C.HR, 9281.

²³ BOA, HAT, 56456, 29 Z 1206 / 18 Ağustos 1792.

²⁴ BOA, C.HR, 1605, 29 R 1205/ 5 Ocak 1791.

²⁵ Kürek cezası 16. yüzyılda donanmanın büyümesi ile birlikte uygulanmaya başlamıştır. Bkz., Neşe Erim, "Osmanlı İmparatorluğunda Kalebendlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme", *Osmanlı Araştırmaları*, Cilt IV, Editör: Halil İncalcık-Nejat Göyünç-Heath W. Lowry, İstanbul, 1984, s. 80; Bu yüzyılda Osmanlı donanması neredeyse tamamıyla kürekli savaş gemilerinden oluşuyordu. Örneğin kadirge ve başarde en büyük kürekli savaş gemileri sayılmaktaydı. Bu ikisinin de dışında farklı isim ve ebatlarda kürekli gemiler bulunmaktaydı. Kürekli gemiler hakkında detaylı bilgi için bkz., İdris Bostan, *Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri*, Bilge Yayım Habercilik, İstanbul, 2005.

²⁶ BOA, HAT, 54410, 25 CA 1203 / 21 Şubat 1789.

bulunan esirlerin merkezi konumundaydı ki, bu işlevini 19. yüzyılda da sürdürecektir. Tersane-i Âmire Zindanı, bu savaşta Avusturyalı ve Rusyalı esir zabıtları için de ayrıca tahsis edilmiştir. Esir sayısındaki artış ve düşman zabıtlarının gelişi İstanbul'da yer konusunda bir problem meydana getirmiştir. Şubat 1789 içinde bu sorun gün yüzüne çıkmış ve zindanda bulunan esirler için yetersiz gelen yerlere yeni mahaller yapılarak ilave edilmiştir. Tersane-i Âmire Emmini tarafından bizzat takip edilerek esir zabıtları için bir oda, mutfak ve iki oda içinde bazı frenk usulü yatak yeri yapılmıştır. Bunların yanında bir de ekmek fırını ile değirmen tamir edilerek kapı üzeri yenilenmiştir.²⁷

Her ne kadar Osmanlı yönetimi Avusturya ile savaşta olsa da elindeki esirlerin korunmasına ve bakımına itina gösteriyordu. Yukarıdaki bilgiler özellikle zabıtlara daha da ihtimamla yaklaşıldığını göstermesi bakımından kayda değerdir. Pek tabii olarak Sultan ve Bâbiâli, savaşın da bir gün biteceğini ve esirler konusunun gündeme geleceğini bilmekteydi. Bundan dolayı ilerde bir gün barış yapıldığında esirler meselesi iki devlet açısından önemli bir pazarlık konusu olacaktır. Esirler sadece bu noktada değil aynı zamanda her iki devletin nitelikli asker gücü olarak da önemliydi. Çünkü savaş sonrasında esirler iade edilecekti; dolayısıyla esirler tekrar iade edildikleri devletin savaş gücünü teşkil edeceklerdi. Belki de devletlerin esir konusuna yaklaşımlarındaki pratik rasyonel tavır bununla daha yakından ilgiliydi denilse herhalde yanlış olmaz.

Bu genel yaklaşımın Avusturyalı esirlere olan alakayı doğrudan etkilediğini söyleyebiliriz. Her ne kadar tersanede bulunan esirlere iyi davranıldığı düşünülse bile, bu kez esirlerin kendi aralarında birtakım sorunlar yaşanmadığını iddia edemeyiz. Bütünüyle sorundan azade bir ortamda kalmıyorlardı. Böyle sorunlardan biri H.1204/1789-90 yılında Tersane-i Âmire Zindanı'ndaki iç zindanda yaşanmıştır. Bir akşam zindan kaidesi gereği yine esirler sıraya koyulup sayıldığında, bir Avusturyalı esirin eksik olduğu, bir zabitanın araştırması sırasında ortaya çıkmıştı. Bir zabıt zindan meydanında araştırma yaparken, zindan dışındaki odalarda elbiselerini giyen üç Macar esiri, zindan odabaşısını ele geçirip, idam kastıyla boğazını sıkıp öldürmek istemişlerdi. Bunu gören diğer zabıtlar yetişip odabaşısını esirlerin ellerinden kurtarmışlardı. Bunu yaparken ahlaka aykırı kelimeler kullanmışlar ve zabitanın din ve imanlarına sövmüşlerdi. Bu hadise üzerine Tersane-i Âmire Kethüdası ve Liman Reisi olay yerine giderek araştırma yapmış ve zabitanlara yapılan soruşturma sırasında bu üç Avusturyalı'nın (aslen Macar) kötü

²⁷ BOA, C.HR, 6341, 28 CA 1203 / 24 Şubat 1789.

vaziyetlerini tekrarladıkları görülmüştü. Zabitler verdikleri raporda bu esirlerin uzaklaştırılmalarını tavsiye etmişlerdir. Bu bilgilerin sahibi Tersane Emni Ağa, yazdığı takririnde, bu üç kişinin zindandan çıkarılmasını istemiştir.²⁸

Yaşanan bu olay, kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla rütbesiz askerler arasında cereyan etmiş olmalıdır. Bu tür hadiselerin yaşanması her zaman için muhtemeldir. Zindanlar o günün daha çok açık cezaevi/hapishaneleri olarak addedilebilir. Zindanda esir olarak yaşayan Avusturyalı esirlerden rütbeli olanlara karşı Bâbîâlî'nin tavrı rütbesizlere göre daha farklıdır. Osmanlı yönetimi muhtemelen rütbeli ve vasıflı olan Avusturyalı asker ve sivil memurların (official) gelecekte Avusturya devletine hem bir koz olarak kullanılabilme ihtimali hem de yüzyıllardır iki devlet arasında vasıflı devlet adamlarına karşı uygulanagelen nezaketli yaklaşımların tesiriyle olsa gerek, bu vasıflı esirleri kısmen el üstünde tutmuştur. 15 Ekim 1789 tarihli bir kayda bakıldığında durum daha net anlaşılabilir. Burada yer alan bilgilere göre Tersane-i Amire Zindanı'nda bulunan Rus ve Avusturyalı esirlerin rütbelere göre aylık bir ücret aldıkları görülmektedir. Bu kişiler ve aldıkları aylık (şehriye) ücretleri şöyledir:²⁹

Yuhan Veçay: Macar kaptan-15 kuruş

Peter Vayengorten: Avusturyalı kaptan-15 kuruş

Yuvan: Frenk- Oficiyal-5 kuruş

Grigori: Yüzbaşı-Moskov-5 kuruş

Bâbîâlî'nin yabancı esirlere aylık olarak ücret vermesi yanında bir başka uygulaması da zaman zaman atiyye/ihsan olarak para vermesidir. 18 Ekim 1791 tarihli başka bir kaydın bize verdiği malumata bakılırsa Yedikule'de hapis yatmakta olan Avusturyalı ve Rusyalı esirlere atiyye olarak 2000 kuruşun ödenmesine karar verilmiştir.³⁰ Savaşın seyri içinde Bâbîâlî hem Rus hem de Avusturyalı esirlere iyi muamele ederek iki devletten gelebilecek baskıları hem azaltmak hem de barış görüşmeleri sırasında elini güçlendirmek istemiştir. Savaş esirlerinin muharebeler devam ederken gördükleri muamelenin özellikle barış görüşmeleri sırasında ister galip ister mağlup olsun her iki taraf açısından bazı kazançları elde etme vesilesi olarak işe yarayacağı aşikârdı.

²⁸ BOA, HAT, 56207, 29 Z 1204 / 9 Eylül 1790.

²⁹ BOA, C.BH, 4696, 25 M 1204 / 15 Ekim 1789.

³⁰ BOA, HAT, 56983, 19 S 1206 / 18 Ekim 1791.

Osmanlı açısından esirlere karşı yapılan lehte uygulamalardan biri de hastaların tedavi ve bakımındı. Şüphesiz bu da esaret sırasında sık karşılaşılan bir durumdur. Başka bir devlete esir düşen insanların karşılaştıkları en önemli sorunların başında, hava şartları ve bölgeye uyum, yemeklere alışkanlık gelmektedir. Bu sorunlar haliyle esirlerin yaşam kalitesini menfi yönde etkilemekte ve ister istemez hastalıklar baş göstermekteydi. Bâbîâli'nin Avusturyalı esirler içinde hasta olanlara karşı tutumunun menfiden ziyade müspet olduğunu söyleyebiliriz. H.1205/1790-91 yılına ait bir kayıt bunu doğrular niteliktedir. Buna göre aynı yıl içinde Yedikule'de hapis yatan Avusturyalı Mayor'ın hasta olduğu, bunun üzerine de Hekimbaşı tarafından tedavisinin görülmesi için bir Müslüman doktor gönderildiği belirtilir. Muhtemelen hasta esir, Müslüman doktorun ilacını yeterli görmemiş ve hastalığı da şiddetli olduğundan, doktorunun değiştirilerek tersanede esir hastaları tedavi etmekte olan Venedikli bir doktoru talep etmiştir. Bunun üzerine Yedikule'ye frenk bir doktor gönderilmiş, fakat bu sıralar Avusturya ile barış yapılacağı ihtimali belirlediğinden, esirin istediği Venedikli doktorun gönderilmesi Yedikule dizdarına emredilmiştir.³¹

3. Yabancı Elçilerin Esirler İçin Yaptıkları Teşebbüsler

Esirlerin Osmanlı ülkesine girişi yalnızca Osmanlı'yı ilgilendiren bir konu değildi. Savaşın diğer tarafı olan Avusturya devleti de tebaasının durumu ile yakından ilgileniyordu. Çünkü binlerce rütbeli ve rütbesiz askerini, ayrıca halkının bir kısmını savaş sırasında Osmanlı ordusuna kaptırdığından, onların akıbetleri hakkında endişe duyuyordu. Ancak Bâbîâli'nin savaş içinde Avusturya'ya karşı olumlu bir cevap vermesi yukarıda anlatıldığı üzere pek makul sayılmazdı. Esirler Osmanlı Devleti açısından ileride elde olabilecek en iyi kozlardan biriydi. Ne zamanki mütareke imzalandı ve barış şartları konuşulmaya başlandı, o zaman Osmanlı tarafı, esirlere karşı biraz daha yumuşamıştır. Bu noktada özellikle yabancı elçilerin rica/istekleri öne çıkmaktadır. Esirlerin iadesi öncesinde bir tür ön yoklama denilebilecek bu yöntemi elçiler kullanmaya çalışmışlardır.

H.1205/1790-91 tarihinde bu konuyla alakalı olarak Fransa elçisi aracı olmuştur. Savaş sırasında korsanların eline geçen bir Mısır gemisinde 24 Müslüman hacı bulunuyordu. Fransa konsolosu araya girerek bunları

³¹ BOA, HAT, 55850, 29 Z 1205 / 29 Ağustos 1791.

kurtarmıştı. Korsanlar, buna karşılık olarak İstanbul'da esir bulunanlardan onunun salıverilmesini talep etmişlerdi. Fransa elçisi de mevzuyu saraya bildirmekten geri durmamış, ancak sadrazam, savaşın devam etmesi hasebiyle bu esirlerin verilemeyeceğini bildirmişti. Buna rağmen elçi, tercümanını Bâbiâli'ye göndermeye devam etmişti. Korsanların isimlerini belirledikleri kişilerden birinin kendi tebası olduğu tespit edilmiş, bu durumda diğer dokuzunun bırakılmayacağı elçiye bildirilmişti. Sultan da bu yönde karar vermiş ve dokuz Avusturyalı'nın esaretinin sürmesine karar verilmişti.³²

Henüz savaşın bitmediği bir ortamda yukarıda da görüldüğü gibi aracı olarak tarafsız bir devlet olan Fransa ancak esir talebinde bulunabilmekteydi. Avusturya ile barış imzalanıncaya kadar Fransa'nın o dönem için uluslararası alanda devletlerarası ilişkilerde önemli roller oynadığı kolayca tahmin edilebilir. Çünkü bu tarihlerde Avrupa'da diplomasi alanında devletlerarası ilişkilere yön veren önde gelen devletlerden biri olarak Fransa esir konusunda da ricacı ve uzlaşmacı olabilmekteydi. Ama bu konuda çok fazla bir kaydın olmadığını belirterek, esir hususunda Fransa'nın talepkâr bir tutum içinde olduğu yargısını da üretmekten kaçınılmalıyız. Fransa'nın tutumu biraz da savaşta esir düşüp, her iki tarafın da tebaası olmayan kişiler için ancak söz konusu olabilirdi.

Fransa elçisinin bu talebi dışında esirler için talebi olan bir başka devlet Prusya'dır. Prusya aslında daha savaş öncesinde Osmanlı'yı, Avusturya ve Rusya'ya karşı muharebeye teşvik etmiştir. 1788'in Şubat ayı içinde Prusya elçisi bir ittifak için adım atmışsa da bu gerçekleşmemiştir. Osmanlı yönetimince uzun bir süre bu ittifak teklifi görüşülmüş ve nihayet 1 Şubat 1790 tarihinde Prusya ile bir uzlaşma sağlanabilmiştir. Osmanlı ordularının her iki cephede de mağlup olması Prusya teklifinin kabulünü hızlandırmıştır.³³ Yapılan ittifakla Osmanlı yeni ve taze bir müttefik kazanmıştır. Bundan sonra Prusya devleti Osmanlı üzerinde nüfuz sahibi olmaya başlamış, İstanbul'da Prusya elçisi sık sık Bâbiâli'nin yokuşunu arşınlamıştır.

Bu noktadan hareketle Prusya elçisinin Avusturya ile savaş devam ederken esirlerle ilgili olarak bir girişimde bulunduğu şahit olmaktayız. Yalnız bu girişim Avusturyalı esirler için değil, kendi esirleri ile ilgiliydi. Prusya'nın Avusturya ile sınırının olması ve bazı Prusya tebaasından insanların Avusturya sınırları içinde yaşaması sebebiyle savaş sırasında Osmanlıların birtakım Prusyalıları da Avusturya askeri diye esir aldığı anlaşılmaktadır.

³² BOA, HAT, 56348, 29 Z 1205 / 29 Ağustos 1791.

³³ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, Cilt 4, I. Kısım, s. 559-560.

Müttefikliğin gereği olarak Prusya elçisi, Bâbiâli'ye Osmanlı elinde bulunan Prusyalıların verilmesini talep etmiştir. Elçi, 1788 yılında yapılan muharebeler sırasında 14 Prusyalının Osmanlı eline düştüğünü söylemiş ve bunların iadesini isterken Fransa ve İsveç tebaasından olan esirlerin de iade edildiğini, kendilerine de aynı şekilde davranılmasını istemiştir. Bâbiâli ise buna cevap olarak, elçinin sözünü ettiği 14 kişiden beşinin öldüğü, diğer kalan dokuzunun ise boğazlarda bulunan hisarlarda oldukları, ancak bu Prusyalı askerlerin kendi rızalarıyla Osmanlı ordusu hizmetine girdikleri bilgisini vermiştir.³⁴ Bâbiâli'nin verdiği bu bilgilendirme yazısından sonra Prusya elçisinin bu dokuz kişi hakkında daha ne kadar uğraştığı hakkında malumatımız bulunmamaktadır. Ama Bâbiâli'nin verdiği cevabın, sanki Prusyalıları ikna ettiğini söylemek mümkün görünmektedir. Benzer bir durum ileride de anlatılacağı üzere İslam'ı seçen Avusturyalı esirlerde de olduğu gibidir. Avusturya elçisi, kendi esirlerinden İslam'ı kabul edenler hakkında daha fazla ısrar etmeyecektir. Muhtemelen benzer bir şekilde Prusya esirleri de yukarıdaki kayıta olduğu gibi rızaları ile Osmanlı ordusuna geçmişse, elçinin daha fazla ısrarcı olmaması barış döneminin ve belki de müttefikliğin gereği olarak kabul edilebilir.

Benzer bir şekilde Prusya elçisi yaklaşık bir yıl sonra bu kez 15 Prusyalı esir için Bâbiâli'ye müracaat eder. Bâbiâli ise Tersane-i Âmiri Emimi vasıtasıyla yaptığı tahkikatta 15 kişiden 10'unun mevcut zindanda, diğer dördünün ise donanmada, birinin ise araştırıldığını ancak bulunamadığını belirtir. Yine bu 10 esirin Avusturyalı olarak kaydedildiğini de ayrıca not eder.³⁵ Bu cevap tabiatıyla Prusya elçisinin hoşuna gitmeyecektir. Çünkü kendi elinde olan malumattan yola çıkarak 15 kişiyi kurtaracağına inanarak başvurusunu yapmış, ancak Osmanlı'dan aldığı cevap üzerine hayal kırıklığına uğramıştır.

4. Bir Kurtuluş Çaresi Olarak Esirlerin İslam'ı Kabulü

Avusturya devleti dışında Osmanlı ile barış halinde bulunan yabancı elçilerin kendi tebaasını esaretten kurtarma çabası sürerken, bu sırada Avusturyalı esirlerin Osmanlı zindanlarında bir tür kurtuluş yoluna girdiklerini görüyoruz. Elbette bu kurtuluş yolu kaçış ya da isyan değildir. Osmanlıların da olumlu baktıkları ve belki de teşvik ettikleri bir yol: "İslamla müşerref olmak"; başka bir deyişle İslam dinini kabul etmek. Bunun dini terminolojideki adı ihtida

³⁴ BOA, HAT, 54916, 29 Z 1204 / 9 Eylül 1790.

³⁵ BOA, HAT, 9763, 29 Z 1205 / 29 Ağustos 1791.

etmektedir. Bilinen bir gerçek/tevatürdür ki önceki İslam devlet ve ülkelerinde olduğu gibi Osmanlı'da da diğer dinlerden İslam'a geçişler yaşanmıştır. Hem devlet hem toplum bu geçişe (ihtidaya) oldukça sıcak bakmakta, İslam'ı kabul eden insanlara karşı şefkatli yaklaşmakta ve hatta birtakım hediyeler verilmektedir. Doğru yolu bulmak anlamına gelen ihtida, Müslümanların daha çok hâkimiyetlerini yaydıkları alanlarda bir güç olarak temerküz etmelerinin ardından, ara ara yaşanmış bir olgu olarak karşımıza çıkar.³⁶ Osmanlı fetihleri ve sonrasında gelen ihtida hadiselerini de belki bu cihetten düşünebiliriz. Ancak sadece bu bakış açısı eksiktir. Çünkü barış zamanlarında da Osmanlı'da ihtida hadiseleri sıklıkla görülmüştür. Örneğin tahrir defterleri üzerinden yapılan bir araştırmada 16. yüzyılda Anadolu'da ihtida eden 38 ihtida örneğine³⁷, Tanzimat sonrası yapılan bir ihtida çalışmasında da benzer şekilde detaylı örneklerle tesadüf etmek mümkündür.³⁸ Gerek Tanzimat öncesi gerekse Tanzimat döneminde ihtida hadiselerine ekonomik ve sosyal kaygılar çerçevesinde yaklaşmıştır. Ancak bizim buradaki konumuz esir konusu olunca durumu nasıl değerlendireceğiz? Bu sorunun üzerinde durmalıyız. Çünkü Osmanlı tarihinde ihtida hadiseleri ekseriyetle cizyeden muafiyet ve bunun gibi ekonomik kaygılarla açıklanagelmıştır.

Avusturyalı esirlerin durumunu ekonomik açıdan değerlendirmek belki başlangıçta doğru olmaz. Çünkü zaten esir oldukları için bir vergi mükellefiyeti söz konusu değildir. O halde geriye esaretten kurtulma düşüncesi kalmaktadır ve bu akla daha yakın görünmektedir; esirler böylece hür olabileceklerdir. Konu ile alakalı çok sayıda kayıt bulunmaktadır. Avusturyalı esirlerin bir kısmının İslam'ı kabul ettiğini kesin olarak söyleyemesek de kabul edenlerin ise bunu bir kurtuluş yolu olarak gördüklerini düşünebiliriz. Örnekler üzerinden belki konu daha iyi anlaşılabilir.

Örneğin H.1203/1788-1789 yılında Avusturyalı esirlerden bir devlet memuru (oficiyal) olan Yuhan Fenui'nin İslam'ı kabul etmek istediğine dair bir arzusu, Kaymakam Paşa tarafından Bâbîâlî'ye iletilir. Kaymakam Paşa kaleme aldığı yazısında esirin Müslüman olduktan sonra Tersane Eminî'nin yanına getirildiğini, ardından Bâbîâlî'de kendisine hazine ve odabaşı ağalar tarafından

³⁶ İhtida kavramı ile ilgili ayrıntılı bir makale için bkz., Ali Köse, "İhtida", *TDVİA*, Cilt 21, Ankara, 2000, s. 554-558.

³⁷ Alpaslan Demir, "Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda İhtida Hareketleri", *Gazi Türkiyat*, Sayı 4, Güz 2009, s. 199-204.

³⁸ Halide Aslan, *Tanzimat Döneminde İhtida (1839-1876)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008.

bir kat elbise verildiğini, bundan sonra da hazinede tutulduğunu belirtir. Kaymakam Paşa'ya göre, bu esir rütbeli bir Avusturyalı asker olduğu için, tersanede "hizmetkâr gürühu" arasında dolaşması uygun değildir. Bu yüzden kendisinin Enderun'a çerağ olarak verilmesinin, onun İslam'ı özümsemesine daha iyi katkı yapacağını düşünmektedir. Kaymakam Paşa'nın bu yazısı Saray'a da ulaşmış ve Padişah, bu esirin önce Silahdar Ağa'ya gönderilmesini, onun vasıtasıyla esirin Galatasaray'a varıp Türkçe okuma yazma öğrenmesini, bundan sonra Enderun'a alınmasını emretmiştir.³⁹ Benzer bir pratiğe yaklaşık iki yıl sonra yine tesadüf ediyoruz. Tersane-i Âmire'de hapiste bulunan yine bir Avusturyalı askeri memur (oficiyal) olan bir esir için Kaymakam Paşa nasıl bir yol izlenmesi gerektiği üzerine Saray'a danışmadan önce verdiği bilgide, önceki uygulamadaki bir iki eksiği yazma gereği duymuştur. Buna göre şimdiki rütbeli esir henüz yeni Müslümandır ve İslam inancında ısrarlı değildir. Eğer Galatasaray'a gönderilirse kendisinde bir ümitsizlik ve bıkkınlık duygusuna kapılacaktır. Çünkü Galatasaray'da başka frenkler de bulunmaktadır ve bu rütbeli esirin onlardan etkileneceğinden korkulmaktadır. Bu genel bilgi üzerine Sultan, esirin şimdilik Kaymakam Paşa'nın yanında kalması ya da başka devlet adamının yanına verilmesinin iyi olacağını, kendisine iyi bakılmasını, Müslümanlığı iyice tecrübe ettikten sonra da Enderun'a verilmesini ferman eder.⁴⁰

Yukarıda sözü edilen Avusturyalı rütbeli asker dışında İslam'ı kabul eden çok sayıda Avusturyalı askere tesadüf ediyoruz. Bu askerlere yeni dini seçtikleri için, bir sebepten ziyade bir sonuç olarak kendilerine harçlık verildiğini görüyoruz. 27 Ağustos 1790 tarihli bir başka kayda göre, Yedikulede hapiste bulunan bir Avusturyalı, Ahmed ismini almış, bunun üzerine kendisine 100 kuruş harçlık verilmiştir.⁴¹ Bu tarihten yaklaşık bir ay sonra da 29 Eylül'de

³⁹ BOA, HAT, 55125, 29 Z 1203 / 20 Eylül 1789. Aynı kişi hakkında yukarıda bahsedilen tarihten yaklaşık üç yıl sonrası için başka bir kayıt daha bulunmaktadır. Tabii aklı bu rütbelinin üç yıldır Müslüman olmadığı sorusu da gelebilir. İki kayda bakarak bir hüküm vermek zor görünmektedir. İki kayıta da isim aynıdır. Üç yıl sonra Avusturyalı Müslüman olmayı istediğini, ancak bunu yaptıktan sonra diğer Avusturyalılar tarafından canına kastedilebileceğini, bu yüzden de başka bir yere nakledilmesini istemektedir. Bu da bize bu kişinin üç yıldır bu arzusunun henüz gerçekleştirmediği sonucunu da çıkarabilir. Bu Avusturyalı üst rütbeli kişinin hakkında ayrıca bkz., BOA, HAT, 56999, 29 Z 1206 / 18 Ağustos 1792.

⁴⁰ BOA, HAT, 57426, 29 Z 1205 / 29 Ağustos 1791.

⁴¹ BOA, C.HR, 1183, 16 Z 1204 / 27 Ağustos 1790.

İslam'ı kabul eden 33 Avusturyalı askere 30'ar kuruştan 990 kuruş verildiğini biliyoruz.⁴²

İslam'ı kabul edenler yalnızca İstanbul'daki esirler değildir. Başka şehirlerde bulunan Avusturyalı esirlerin de benzer şekilde Müslüman oldukları anlaşılmaktadır. 29 Haziran 1792 tarihine ait başka bir kayıta bu kez Siroz'da Avusturyalı esirlerin din değiştirdiği notu düşülür. Buna göre ismi listede yazılı şekilde verilen kadın ve erkek toplam 43 kişiden 26'sı kadın, 11'i erkek ve geri kalan 6 kişinin ise ismi ve cinsiyeti belli değildir. Kadınlara verilen isimler Hatice, Selime, Gülşen, Mahbube, Ayşe, Gülbeste, Şayeste, Şahbaz, Müslime, Nesibe iken, erkekler için Selim, Süleyman, Murad, Mustafa, Hasan, Osman, Mehmed gibi isimler tercih edilmiştir. Bu insanların yaş aralığı ise 16-40 arasında değişmektedir.⁴³

Avusturyalı esirlerin bulunduğu şehirlerden biri de Edirne'dir. Burada Osmanlı tebaası elinde esirlerin var olduğunu anlıyoruz. Bunlardan bazılarının İslam'ı kabul ettiğini, ancak ne kadarının bu tercihi yaptığını ise kesin olarak eldeki mevcut kayıtlardan öğrenemiyoruz.⁴⁴ Buna benzer başka bir bilgiyi Konya şehrindeki örnekten anlıyoruz. 27 Mayıs 1793 tarihli bir kayıt Konya'da bulunan Avusturyalı esirlerden herkesin İslam'ı kabul ettiği bilgisini verir. Artık savaş bitmiştir ve Osmanlı şehirlerinde halkın elinde bulunan Avusturyalı esirler toplanmaya çalışılmaktadır. Bunun için görevli olan Osmanzade Abdurrahman Efendi ve İstanbul'dan görevlendirilen mübaşir birlikte bir araştırma yaparlar. Elde ettikleri malumata göre burada ne kadar Avusturya esiri varsa hepsinin Müslüman olduğu anlaşılmaktadır. Bu bilgilerin yer aldığı kayıt da bize ne kadar esirin İslam'ı seçtiğine dair maalesef bir şey söylememektedir.⁴⁵

Bundan sonraki bahiste görüleceği üzere daha birçok şehirde Müslüman olan Avusturyalı esir bulunmaktadır. Yine bunların da sayısı kayıtlarda net değildir. Ancak birçok Osmanlı şehrinde Müslüman halkın elinde bulunan Avusturyalı esirlerin bu kayıtlardan yola çıkarak İslam'a dâhil oldukları

⁴² BOA, C.HR, 6782, 20 M 1205 / 29 Eylül 1790; yine Tersane Zindanında Müslüman olan 13 kişiye, Sultan hem para hem de elbise verilmesini emretmişti. Bkz., BOA, HAT, 9690, 29 Z 1205 / 29 Ağustos 1791.

⁴³ BOA, C.ADL, 5052, 9 ZA 1206 / 29 Haziran 1792; Selçuk, *a.g.m.*, s. 1010.

⁴⁴ BOA, C.HR, 7645, 5 Ş 1206 / 29 Mart 1792.

⁴⁵ BOA, C.HR, 217, 16 L 1207 / 27 Mayıs 1793.

çıkarmasını rahatlıkla yapmak mümkündür. Aşağıda geçen hemen her kaydın neredeyse tamamına yakını bunu teyit etmektedir.⁴⁶

5. Zıştovi Antlaşması ve Esirlerin İadesi Meselesi

Avusturya ile 1788 yılında başlayan harbe 18 Eylül 1790'da yapılan bir mütareke ile ilk aşamada ara, bu tarihten sonra da yaklaşık bir yıl yapılan müzakereler sonunda 4 Ağustos 1791 tarihinde yapılan Zıştovi Barışı ile kesin olarak son verilmiştir.⁴⁷ Avusturya'yı Zıştovi'ye götüren süreç aslında Fransa'da çıkan ihtilal ve bu ihtilalin Avrupa'da yarattığı siyasi-sosyal bunalımdı. İhtilal Avusturya imparatorunu barışa zorlamış ve Zıştovi ile Osmanlılar mühim bir toprak kaybına uğramadan Avusturya ile olan savaşı bitirmiştir.⁴⁸

Zıştovi Antlaşması ile her iki taraf kesin olarak savaşa son verince, esir konusunda karşılıklı değiş tokuşa geçilebilmiştir. Bu noktada Avusturya devleti, haliyle İstanbul'daki elçisi vasıtasıyla kendi tebaasından olan esirlerin toplanması için Bâbîâli'nin kapısını sık sık çalmıştır.

Öncelikle her iki devlet de esirlerin iadesi konusunda nasıl bir süreci izleyeceklerini belirlemişlerdir. Osmanlı Devleti tarafından bu konuda Anadolu ve Rumeli'deki şehir ve kazalara hükümler gönderilerek, Avusturyalı esirlerin ne şekilde iade edileceğinin usulü gösterilmiş, halkın da nasıl davranması gerektiği açıkça belirtilmiştir. Elimizdeki hüküm örneği aslında Rumeli şehir ve kazaları ile ilgilidir. Ancak buna bakarak Anadolu için de benzer hükümlerin olduğunu varsayabiliriz. Yine bu hükme bakarak bu nazari/teorik yaklaşımı irdeleyebiliriz. Buna göre, yapılan antlaşma maddesinin gereği olarak, Rusçuk, Vidin, Bosna, Sofya ve Rumeli'de asker ve sivil ne kadar Avusturyalı esir varsa bunların iki ay zarfında, her kimin elinde ve neredeyse toplatılıp teslim edilmesi emredilmiştir. Cârî olan kanunlar gereği İslam dinini kendi rızaları ile seçenler dışında kalan ne kadar büyük, küçük, kadın, erkek ve çocuk varsa, bütün bu Avusturyalı esirlerin kısa zaman içinde teslim edilmeleri istenmiştir. Hükümün gönderildiği Rumeli eyaletindeki şehir ve kazaların yöneticilerine yazılan bu emirlerde, Hristiyanlıkta ısrar eden Avusturyalı esirlerin yol üzerinde bulunan

⁴⁶ Bu kayıtlara bir örnek Selanik'ten verilebilir. Buradaki Avusturya esirlerinin salıverilmesi için görevlendirilen Ahmed Ağa'nın gönderdiği ilamdan anlaşıldığına göre, burada bulunan 69 esir için inceleme yapılmıştır. Yapılan tetkikte bunlardan 51'inin Yenice-i Vardar ve Vidin'de İslam'ı kabul ettiği bilgisi kayıtlara geçirilmiştir. Bkz., BOA, C.HR, 3241, 17 S 1207 / 4 Ekim 1792.

⁴⁷ Uzunçarşılı, a.g.e., Cilt 4, I. Kısım, s. 570-571.

⁴⁸ Kemal Beydilli, "Avusturya", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 4, İstanbul, 1991, s. 175.

konsoloslara teslim edilmesi gerektiği de not edilmiştir.⁴⁹ Çünkü en kısa teslim etme yolu ister istemez Avusturya konsolosluklarıydı. İster Rumeli olsun ister Anadolu, esirlerin bulunduğu her şehir ve kazalarda bu hükümler geçerliydi. Buna göre de gerek devletin zindan ve donanmasında gerekse halkın elinde bulunsun, bütün esirlerin toplatılıp en yakın konsolosluklara teslim edilmesi esastı.

Bu hüküm bize Avusturya esirlerinin teslim edilişindeki genel çerçeveyi çizmektedir. Yukarıda değinildiği gibi bu tamamıyla nazari bir yaklaşımdır. Acaba bu hükme görevli mübaşir ve halk uymuş mudur? Halkın elinde bulunan Hristiyan esirler tamamıyla toplatılabilmiş midir? Bu sorulara elbette kesin bir şekilde evet demenin kanıtları yine Osmanlı kayıtlarında belli değildir. Çünkü bunu test etmenin yolu Avusturya arşiv kayıtlarını irdelemekten geçmektedir. Bu ise şimdilik makalenin sınırlarını aşmaktadır. Biz burada daha çok bu hükmün nasıl uygulamaya konulduğunu birçok örnek üzerinden göstermeye çalışmakla yetineceğiz. Yalnız şunu hemen başta ifade edelim. Aşağıda yer alan kayıtlardan yola çıkarak, yukarıdaki hükmün içinde kalmaya çalışıldığını söylemek mümkün görünmektedir. Ancak yine de hem şehir ve kazalardan esir toplamakla yükümlü mübaşirlerin hem de halkın esirleri iade de bir takım sorunlar ürettiğini görmek de yine benzer bir şekilde imkân dâhilindedir.

Esirlerin toplatılmasında Bâbıâli'nin benimsediği bir yöntemden de bahsetmekte fayda var. Bu maddi bir metot olup, halkın ellerindeki Avusturyalı esirleri teslim etmelerinde birer teşvik olması amacıyla yapılmıştır. Osmanlı tebaasının elinde bulunan her esir için hazineden 100 kuruş verileceği duyurulmuştur. Bunun halk için ciddi bir müteharrik olduğu yine aşağıdaki kayıtlardan yola çıkılarak söylenebilir. Yine halkın uyması için gönderilen hükümlerde esirlerden İslam dinini seçmeyen, bir başka ifade ile "Nasraniyette ısrar eder her ne kadar erkek ve kadın esir"⁵⁰ varsa bunların Avusturya ile yapılan ahidnameye göre hemen teslim edilmesi istenmiştir.

Esirlerin toplanması işlemi üç bölge üzerinden yapılmaktaydı. Bunlardan birincisi ve Avusturya'ya en yakın olanı Rumeli'ydi; burada halktan toplanan esirlerin konsoloslara teslimi ve ülkelerine varmaları coğrafya gereği daha

⁴⁹ BOA, C.HR, 2419, 29 R 1206 / 26 Aralık 1791; benzer şekilde Rumeli'deki kaza kadılarına hükümler yazılmıştır. Yazılan emirlerde merkezden mübaşirler tayin edildiği, halkın elinde bulunan esirler için hazineden bedel ödeneceği üzerinde durulmaktadır. Bkz., BOA, C.HR, 3582, 16 R 1206 / 13 Aralık 1791.

⁵⁰ BOA, C.HR, 7645, 5 Ş 1206 / 29 Mart 1792.

kolaydı. Mevcut Osmanlı Arşiv kayıtları da en çok esirin Rumeli'den toplandığını kanıtlar mahiyettedir. Bu, muhtemelen savaş sırasında alınan esirlerin hemen Rumeli'deki Osmanlı halkına teslim edilişi ile alakalı görünüyor. Esirlerin büyük bir kısmının İstanbul'a ve oradan Anadolu'ya getirilmeden önce Rumeli'de yine Osmanlı tebaasına dağıtıldığı anlaşılıyor. Aslında bu, savaş sürecinde yapılabilecek en kestirme ve hızlı bir yoldu. Çünkü savaş sırasında ayrıca orduyu esirlerin İstanbul'a gönderilmesinde kullanmak çok maliyetli olacaktı. Bu tahmin ve karar sebebiyle muhtemelen esirlerin çoğu Rumeli'de halka dağıtılmıştır.

Rumeli ve Balkanlarda toplanan Avusturyalı esirler ile ilgili bazı örnek kayıtlar yukarıdaki yargıyı delillendirmektedir. 29 Mart 1792 tarihli bir kayıttan rızaları ile İslam'ı kabul etmeyen Hristiyan esirlerin Edirne'ye mübaşir olarak gönderilen Yusuf Ağa'ya teslim edilmesi ve halka esir başına 100'er kuruş ödeneceği bildirilmiştir. Yapılan tahkikatta 69 Avusturyalının 36 Osmanlı tebaası elinde olduğu anlaşılmış, bunlar hemen Avusturya orta elçisine teslim edilmiştir. Teslim alınan esirlerin, esaretlerini geçirdiği Osmanlı tebaasının bulunduğu listeye bakıldığında yalnız iki kişi Müslümandır. Diğerleri çoğunlukla Rum milletinden, bir kısmı da Yahudi ve çok azı da Ermeni'dir.⁵¹ Bu aslında çok tuhaf gelebilir; - Evet Osmanlılar ilk zamanlar gayrimüslim tebaanın köle edinmesini yasaklamıştı, ancak 18. Yüzyılın başında bu yasağın kalktığı anlaşılmaktadır.⁵²

13 Temmuz 1792 tarihli başka bir kayıttan bu kez Aynaroz'da bulunan esirlerden 10 kişinin isimleri, yaşları ve vücut özellikleri ile ilgili detaylı bilgiler verilir. Aynı zamanda esirlerin kimlerden alındığı da ayrıca belirtilir. Kayda dikkatli bakıldığında özellikle Lakoş ve Sebeş kasabası öne çıkar.⁵³ Bu kez yaklaşık bir ay sonra 8 Ağustos'ta Rusçuk kadılığına gönderilen bir ilâmda Tuna Nehri'nin sağ ve sol kolundan Sünne'ye varıncaya kadar olan bütün kaza halkının elinde bulunan esirleri yine 100 kuruş karşılığında teslim etmeleri istenmiştir.⁵⁴ Benzer bir esir toplama işlemi Gelibolu ve havalisi için yapılmış, buraya İstanbul'dan Derviş Hüseyin isimli bir görevli yollanmıştır. Halkın

⁵¹ BOA, C.HR, 7645, 5 Ş 1206 / 29 Mart 1792. Detaylı bilgi için EK 2'ye bakınız.

⁵² Fatma Sel Turhan, "1788-1791 Osmanlı-Avusturya Savaşı Sırasında Alınan Savaş Esirleri Meselesi", *Studies of the Ottoman Domain*, cilt 8, Sayı: 14, Şubat 2018, s. 26.

⁵³ BOA, C.HR, 7496, 23 ZA 1206 / 13 Temmuz 1792.

⁵⁴ BOA, C.HR, 9269, 19 Z 1206 / 8 Ağustos 1792.

ellerindeki esirleri Çanakkale'deki Avusturya konsolosuna teslim etmeleri emredilmiştir.⁵⁵

Aynı şekilde esir toplama işlemleri Sakız'da⁵⁶, ardından Rusçuk, Silistre'de duyurulmuştur.⁵⁷ Yine Bosna eyaletine görevlendirilen Ahmed Ağa adındaki görevlinin hazırladığı deftere göre 27 esirin ya önceden azat edildiği ya da teslim edildiği anlaşılmaktadır.⁵⁸

Yine Rumeli ve Balkanlarda esir konusunda yapılan araştırmalarda Florin ve Manastır taraflarında 300'den fazla esirin kaldığı anlaşılmıştı. Esirlerin bazıları Yanya Muhafızı Ali Paşa yanında (Yovani Tuma, babası Yanaki, kardeşi Yakup, kızkardeşi Natalya), Zaim Ağa'nın kardeşi Mustafa Efendi'nin elinde (Molise ve annesi) bulunuyordu. Böylece bölgeyi idare edenler, esirleri kendi hesaplarına saklamışlar, ellerinden çıkarmamışlardı. Buna göz yuman başka görevliler de vardı. Bunlar ise bu esirleri toplamakla görevli olan mübaşirlerdi. Bâbîâli bu suiistimaller yüzünden esir toplama işinin eksik kaldığını anlamıştı. Bu mübaşir kişiler Yusuf Ağa ve Derviş Hüseyin Paşa'dan başkası da değildi. İki mübaşirin de esirleri satarak haksız kazanç elde ettikleri (48 kiseden fazla) ve ayrıca ahidname kurallarına uymadıkları tespit edilmişti. Bâbîâli'ye göre bu hıyanetten başka bir şey olmayıp, mübaşirler kendince ticaret yapmışlardı.⁵⁹

Ayrıca Rumeli'nin sol tarafına gönderilen görevli Mehmed Said Ağa'nın verdiği bilgilerden yola çıkarak İnöz'de 12, Yenice-i Vardar'da 4 ve Siroz'da 4 esir konsolosa teslim edilmiştir.⁶⁰ Bundan başka 7 Nisan 1793 tarihli bir kayda göre Derviş Hüseyin Ağa'nın verdiği malumat uyarınca Keşan'da 4, Urmiye'de 3 ve buralara yakın diğer yerler dâhil toplam 12 esirin teslim edildiği ifade edilir.⁶¹

Önceden de söz ettiğimiz üzere Avusturyalı esirlerin önemli bir kısmı Rumeli'de olmakla birlikte diğerleri ise İstanbul'a ve Anadolu ile Halep'e gönderilmiştir. Savaş bittiğinde buradaki esirlerin de bir an önce konsoloslara teslimi emredilmiştir.

⁵⁵ BOA, C.HR, 2006, 29 ZA 1206 / 19 Temmuz 1792.

⁵⁶ BOA, C.HR, 8276, 29 M 1207 / 16 Eylül 1792.

⁵⁷ BOA, C.HR, 67, 23 M 1207 / 10 Eylül 1792.

⁵⁸ BOA, C.HR., 352, 23 S 1207 / 10 Ekim 1792; Bosna'da esir toplanması ile ilgili diğer bazı kayıtlar için bkz., BOA, C.HR, 4906, 11 N 1207 / 22 Nisan 1793; BOA, C.HR, 8779, 29 Z 1207 / 7 Ağustos 1793.

⁵⁹ BOA, C.HR, 1091, 11 B 1207 / 22 Şubat 1793.

⁶⁰ BOA, C.HR, 9281, 18 Ş 1207 / 31 Mart 1793.

⁶¹ BOA, C.HR, 4023, 25 Ş 1207 / 7 Nisan 1793.

İstanbul'daki esirlerin önemli bir kısmı ya Tersane-i Amire Zindanı ve Yedikule Zindanı'nda ya da donanma hizmetindeki gemilerde bulunmaktaydı. Anadolu ve Halep'te bulunan esirler ise genelde halkın elindeydi. Aynı şekilde buradaki esirlerin de bir an önce tespit edilip konsoloslara teslimi yoluna gidilmiştir.

İstanbul'da esir tutulanlar ile ilgili başka bir yola daha başvurulmuştur: Buradaki esirlerin Rusçuk'a götürülmesi. Buraya getirilen esirler Avusturya konsoloslarına teslim edilip, buradan da ülkelerine daha kolay bir şekilde ulaşmaktaydılar. Rusçuk, İstanbul ve çevresinden gelecek olan esirlerin bir tür toplanma yeri idi. Rusçuk'un bir başka özelliği de her iki devlet esirlerinin mübadele yeri olmasıydı.⁶²

İlk kayıtlardan biri 3 Ocak 1791 tarihlidir. Buradan anlaşıldığına göre Rusçuk tarafına gönderilecek 78 esirin yapacakları yolculukta yanlarında mübaşir olarak Osman Ağa'nın tayin edilmesine karar verilmiştir.⁶³ Bu tarihten yaklaşık beş ay sonra 20 Mayıs 1791 tarihine kayıtlı başka bir kayda göre yine Avusturya esirlerinden olan 8 kişiye 10'ar kuruştan toplam 80 kuruş, yanlarına da bir çukadar verilip Rusçuk'a gönderilmeleri emredilmiştir.⁶⁴ Avusturya esirlerinin mübadele edilmek üzere İstanbul'da toplatılmasına Bâbüâli gerekli hassasiyeti gösteriyordu. Bu sıralarda İstanbul'da 600 esirin daha bulunduğu, bunların Tersane, Yedikule ve Boğazlardaki hisarlarda tutulduğu bilinmekteydi. Avusturya elçisi bu kadar esirin Rusçuk'a gönderilmesi sırasında yaşanabilecek hastalıklar için Fransız bir tabip ve tercümanın ayarlanmasını istemişti. Bâbüâli 600 kişinin hep birlikte yollara dökülmesinin zorlukları da beraberinde getireceğini düşünüyor ve istenmedik hadiselerin yaşanması arzu edilmiyordu. Çözüm yine Bâbüâli'den gelecekti. Bu esirler yüzer yüzer ayrılacak ve başlarına da bir mübaşir verilip öyle yola çıkacaklardı. Bunların yanına da öncelikle tercüman verilecek, doktor da arkadan gelecekti.⁶⁵

İstanbul'daki esirler Rusçuk'a gönderilmeden önce muayene ediliyordu. 6 Ağustos 1792 tarihli bir başka kayda göre esirlerin yollanmasından sorumlu olan İstanbul Kadısı Mehmed Efendi ve Şehremini Mustafa vasıtasıyla bu esirlerden 12'si Bâbüâli'de muayene edilmiş, ardından Avusturya tercümanına teslim edilmiştir. Bunlara kişi başı 100'er kuruş verilmiştir.⁶⁶ İstanbul'da

⁶² BOA, C.HR, 3437, 17 N 1205 / 20 Mayıs 1791.

⁶³ BOA, C.HR, 8287, 27 R 1205 / 3 Ocak 1791.

⁶⁴ BOA, C.HR, 3437, 17 N 1205 / 20 Mayıs 1791.

⁶⁵ BOA, HAT, 11463, 29 Z 1205 / 29 Ağustos 1791.

⁶⁶ BOA, C.HR, 1289, 15 Z 1206 / 4 Ağustos 1792.

esirlerin daha fazla olduğu düşünülüyordu. Zindan, tersane ve donanmada bulunanlar kolayca tespit edilebiliyordu; ancak halkın da elinde esir olabileceği bütünüyle akıldan uzak tutulmamıştı. Muhtemelen Avusturya elçisi de bu konuda Bâbiâli'yi sıkıştırıyordu. Tam da bu nokta da Reisülküttab ile Avusturya elçisi bir gün Kâğıthane'de bir araya gelerek konuyu görüşme ihtiyacı duymuşlardı. Görüşme talebinin elçiden geldiğini tahmin edebiliriz. Yapılan müzakarede İslam'ı kabul edenlerin dışında kalan esirlerin Bâbiâli'ye getirilip burada bir soruşturmaya tâbi tutulmaları gerektiğine karar verilmiştir. İstanbul'da ne kadar esirin olduğu bilinmediğinden İstanbul, Üsküdar, Eyüp ve Galata kadılarına ferman gönderilerek kendi kazalarında bulunan esirlerin hemen Avusturya elçisine teslim edilmesi emredilmiştir.⁶⁷ Yapılan uyarı ve emirlerin belki de etkisi ile olacak ki 19 esir halktan satın alınmış ve bunların teslim edilmesine karar verilmiştir.⁶⁸

İstanbul'da esir Avusturyalıların bir kısmının tersane ve donanmada tutulduklarından daha önce bahsetmiştik. Bunlardan tespit edilenler Rusçuk'a gönderiliyordu. Fakat bir kısmı ise donanma hizmetindeki gemilerde olduğundan o an için getirilmeleri zordu. 18 Ağustos 1792 tarihli bir kayıt bu durumu teyid eder niteliktedir. Esirlerden Tersane-i Âmire'de bulunanların önceden Rusçuk'a mübadele için gönderildiği belirtilip, geri kalan beş kişinin ise donanmada yer almaları sebebiyle bunlar için herhangi bir işlem yapılamadığı ifade edilmiştir. Muhtemelen gemi hizmetlerinde kullanılan bu esirlerden Doskalo Pulak Şeve'de, Yuhan ve Semyon Yuvan Mehadiye'de, Yorgi Deviran Fokşan'da, Kircenski ise Bükreş'ten alınıp, Tersane Zindanına konulmuşlardı. Ancak bu esirler daha sonra Burc-ı Zafer kalyonuna bindirilerek Karadeniz'e çıktıklarından, kendilerinin akıbetleri hakkında Sadrazam, Kaptanpaşaya sorulmasını istemişti.⁶⁹

İstanbul'dan Rusçuk'a birkaç defa esir gönderilmiş olsa bile hâlâ yeni esirler çıkmaya ve toplanmaya devam ediyordu. Bu kez Avusturya elçisi Bâbiâli'yi rahatsız ediyordu. Çünkü tam olarak emin olamıyorlardı. Elçi bir defasında yine Bâbiâli'ye bir soru sormuştu; Elçi, iddiasında, Tersane-i Âmire'de 60-70 kadar Avusturya esirinin olduğunu ileri sürmüş, bunun üzerine Bâbiâli konunun araştırılması için Tersane Emini'ni vazifelendirmişti. Tersane Emini ise yaptığı tahkikatta, tersanede bulunan bütün esirlerin daha önceden çıkarılarak

⁶⁷ BOA, HAT, 56477, 29 Z 1206 / 18 Ağustos 1792.

⁶⁸ BOA, HAT, 9887, 29 Z 1206 / 18 Ağustos 1792.

⁶⁹ BOA, HAT, 9914, 29 Z 1206 / 18 Ağustos 1792.

teslim edildiğini, ancak sekiz kişinin Akdeniz donanmasıyla seyrüsefere çıktığını, onlar da İstanbul'a geldiklerinde işleme tâbi tutulacağını belirtmişti.⁷⁰

İstanbul'da esir taraması devam ediyordu. Yapılan başka bir araştırmayı İstanbul Kadısı Arif Molla Efendi ve Şehremini Mustafa Efendi yapmış, bunu da bir deftere kaydetmişlerdi. Bu tetkike göre İstanbul'da yedi esir Müslüman halkın elindeydi. Bunlardan biri Vefa'da ocak yazıcılarından Hüseyin Efendi'de, diğeri Uzunçarşı'da Esseyid Ali Efendi'de, bir diğeri Derviş Efendi'nin damadı Halil Ağa'da, yine bir başkası Avratpazarında Mustafa Ağa'da ve geri kalan ikisi de Üsküdar menzircisi Mehmed Ağa'nın yazıcısı Hüseyin Bey'de bulunuyorlardı. Bu esirler için de yine önceden olduğu gibi hazineden 100 kuruş verilerek tahliye edilmeleri istenmişti.⁷¹

İstanbul dışında Anadolu'da esirlerin olduğuna dair elimizde bulunan tek kayıt Halep, Şam ve Ayıntab ile ilgili olanlardır. 17 Temmuz 1792 tarihli bir kayıt bu üç şehirde bulunan esirler hakkında çok da olmasa da bilgilendiricidir. Buna göre Avusturya konsolos vekili Rafael, tercüman ve mutemetlerinin huzurunda İslam'ı sabit olanların dışında kalan diğer Hristiyan Avusturya esirlerinden yedisine 100 kuruş vererek konsolos vekiline teslim etmişti. Bundan başka Antakya'da altı esir "huzur-ı şerde"/kadının huzurunda İslam'ı kabul etmiş; ayrıca başka esirin olmadığı anlaşılmıştı. Ayıntab'da da konu gündeme gelmiştir. Bu kazada esirlerden ikisi İslam'ı kabul ettiğinden, başka bir esirin olmadığı bildirilmiştir. Yine bir başka şehir olan Şam'da da tek bir esirin dahi olmadığı Bâbüâlî'ye iletilmiştir.⁷²

Esirlerin Osmanlı coğrafyasından toplatılıp, Avusturya elçi ve konsoloslarına teslim edilmesi kolay bir işlem ve süreç değildi. Elbette pek çok sorun yaşandığını yukarıdaki bahislerde görmüş olduk; en önemli sorun, istenilen miktarda esirin teslim edilmemesiydi. Başlangıçta belirttiğimiz gibi esir sayısı onbinleri buluyordu. Bu kadar esir ise devlet zindanları ve gemilerinden ziyade Osmanlı tebaası elindeydi. İşte problem de tam olarak buradan kaynaklanıyordu. Halka ulaşmak ve bu esirlerin teslimini tamamen sağlamak ne kadar mümkün olabilirdi? Sonuçların pek de iç açıcı olduğunu söylemek zor görünüyor. Buraya kadar üzerinde durduğumuz mevzu ve örnekler de bunu doğrular bir mahiyet arz ediyor.

⁷⁰ BOA, HAT, 9854, 29 Z 1206 / 18 Ağustos 1792.

⁷¹ BOA, C.HR, 4302, 6 R 1207 / 21 Kasım 1792.

⁷² BOA, C.HR, 3238, 27 ZA 1206 / 17 Temmuz 1792.

Avusturya devleti ve onun İstanbul'daki müşahhas temsilcisi olan elçi, sıklıkla bu konuyu Bâbîâlî'nin gündemine getirmekten imtina etmiyordu. Hatta elçi, esirlerin tespit edilmesi için doğrudan Bâbîâlî'den vazifelendirilen mübaşirlerin yanına kendisi tarafından özel olarak adam tayin etmek istemiştir. Elçi, kendisinin ayarlayacağı adamların hem İstanbul'da hem de taşrada dolaşarak esirleri bulmalarını tavsiye etmiştir. Elçi bu konuda ısrarcıdır. Çünkü o, Bâbîâlî'yi esirlerin toplatılması konusunda gevşek bulmuş olacak ki böyle bir tavsiyede bulunmaktan geri durmamaktadır. Elçi, İstanbul'a geldiği günden beri tercümanını sürekli olarak Bâbîâlî'ye göndermekteydi. Gerçi tercümanı aracılığıyla, elçiye, kendisinin özel olarak esirlerin bulunması için adam göndermesinin doğru olmadığı, bunun ahidnameye aykırı olduğu aktarılmıştı. Bâbîâlî, daha önce Rusya ile yapılan antlaşmada da böyle bir durumun yaşanmadığını, esir arama işinin Osmanlı'ya ait olduğunu not etmiştir.⁷³ Bâbîâlî, verdiği bu cevapla aslında kendi iç işlerine başka bir devletin karışmasının doğru olmadığını da ilan etmiş oluyordu.

Avusturya'nın yukarıdaki talebi ve yaklaşımı esir mübadelesini de zor duruma sokuyordu. Çünkü Osmanlı'nın da Avusturya'dan alacağı kendi tebaası olan askerler vardı. İki devlet arasında bu mesele büyümekteydi. Sorunu çözmek için Viyana'ya giden Osmanlı Elçisi Ebubekir Ratıb Efendi, burada kendisine Avusturya devleti tarafından uyarı ve şikâyet mahiyetinde yazıların verildiğini belirtir ve bunları tercüme ederek Bâbîâlî'ye gönderir. Bu yazıların hemen girişinde Avusturya devleti, İstanbul Elçisi Baron Herbet aracılığıyla kendi esirleri hakkında şikâyetler aldığını, Osmanlı'nın birtakım zorluklar çıkardığından söz eder. Avusturya tarafı, Peste şehri kışlarından kaçan ve bir Osmanlı askeri olan Hamza örneğini verir. Avusturya'ya göre, bu kişi firar etmesine rağmen daha sonra Osmanlı elçisine verilerek azat edilmesinin sağlandığı, Müslüman Hamza'ya kendileri tarafından yapılan muamele gibi esirliği sırasında Müslüman olup, bu sırada vatanlarına dönmeyi arzu eden bütün Avusturyalıların geri iade edilmesi gerekmektedir. Avusturya'ya göre kendi tebaası olan esirler zorla Osmanlı ülkesinde tutulmaktadır. Müslüman olduğu söylenmekteyse de bu gerçek değildir. Onlar her halükarda ülkelerine geri dönmek istemektedirler. Avusturya, kendi tebaası olan esirlerden gerek erkek ve gerekse kadın olanların nerede bulunur ise bunlar için Osmanlı tarafından emir/hükümler gönderilmesini talep etmiştir. Gerçi kadınlara emir gönderilmesi işi Osmanlı'nın yine de önceden yaptığı bir uygulamaydı. Esirlerin

⁷³ BOA, HAT, 56456, 29 Z 1206 / 18 Ağustos 1792.

teslimi konusu iki ay zarfında tamamlanmak üzere ahidnamede kaydedilmişti. Ancak süreç kolay değildi ve bu iki ay yeterli görünmüyordu. Her iki taraf da sürenin kifayetsiz olduğunun farkındaydı. Avusturya tarafına göre, kendileri, Osmanlı esirlerini vaktinde teslim etmişlerdi. Bu noktada Osmanlı'dan da benzer şarta dikkat etmesi bekleniyordu. Avusturya özellikle Müslüman olduğu söylenen esirlerin iadesi için İstanbul mahkemelerine Bâbîâli tarafından tenbih edilmesini istiyordu. Ahidnamenin yedinci maddesine atıfta bulunan Avusturya, aksi takdirde kendilerinin de bu maddeye uymayacaklarını belirtmişti. Özellikle kendi elçileri Herbert'in bunu Reisülküttaba aktardığı da ayrıca yazılmıştı. Avusturya ısrarla Osmanlı tarafının ahidnameye uymadığını anlatıyordu. Kendilerinin Tuna Nehri sınır düzenleme işlerinde Noviçe, Dobice ve Berber kalelerinin Osmanlı'ya iadesinde kolaylık gösterdiklerini, Osmanlı'dan da benzer bir şekilde adım atmasını beklediklerini ifade etmişlerdi.⁷⁴

Avusturya'nın yukarıdaki şikâyet ve uyarısı Osmanlı açısından dikkate alınmış olmalıydı. Ancak bunun hangi boyutta Bâbîâli'yi etkilediğini bilmiyoruz. Şunu söylemek mümkün olabilir: Osmanlı tarafı bu konuda biraz daha dikkatli davranacaktır. Özellikle elde hâlâ esir kaldığında bu tavrı daha net olarak görebiliyoruz. Örneğin 18 Ağustos 1792 tarihli bir kayıta Avusturya maslahatgüzarı, Reisiülküttab'ın evine geldiğinde yapılan bir sohbet esnasında, tersanede Rus esirleri arasında 11 Avusturyalı esir olduğunu söylemiştir. Maslahatgüzar, bunların Ruslarla birlikte bırakılmamasını istemiş, Bâbîâli ise bunların Avusturyalı olduğunun sonradan anlaşıldığını belirtmiştir. Konu Saraya intikal edildiğinde, Sultan, böyle bir durumun tashih edilmesini emretmiştir.⁷⁵

Bâbîâli, esir konusunda Avusturya'nın şikâyetlerini giderek daha iyi anlıyor, bu konuda hassas davranıyordu. Ancak sorun şuydu: Hâlâ bir yerlerden esir çıkıyordu. Bu durum karşısında Bâbîâli ise gizlice esirlerin bir şekilde tahliyesini sağlamaya çalışıyordu. Çünkü Avusturya tarafına verilecek bir cevap bulunamayacak ve Bâbîâli zor durumda kalacaktı. Bir yönüyle de Avusturya haklı konuma gelecekti. Açıkçası Bâbîâli böyle bir duruma düşmek istemiyordu. Birgün Avusturya maslahatgüzarı yine Reisiülküttab'ın hanesine gelmiş ve önceki 11 Avusturyalı esirin durumu görüşülmüştü. Reisiülküttab da kendisine bu esirlerin, H.1205/1790-91 senesinde Bahr-i Sefid'den Rus

⁷⁴ BOA, HAT, 52530, 29 Z 1206 / 18 Ağustos 1792.

⁷⁵ BOA, HAT, 57231, 29 Z 1206 / 18 Ağustos 1792.

korsanlarının Cezayirlilerden aldıkları 85 esir içinde bulduklarını, içlerinden 10 kişinin Avusturyalı, diğer bir kişinin ise Venedikli olduğunu ifade etmiştir. Osmanlı tarafına göre karışıklığın sebebi ise şöyle olmuştur: Bundan önce Avusturya esirleri tamamıyla Tersane-i Amire'den çıkarıldığından dolayı, bu esirler de Avusturyalı olarak düşünülmemiştir. Reisiülküttab bu esirlerden birinin kapudane-i hümayun, diğer birinin Yedikule'de Rusların hizmetinde ve geri kalan dokuz esirin de Rus esirleriyle beraber Tersane-i Âmire'de olduğunu maslahatgüzara bildirmiştir.⁷⁶ Bâbîâli bu görüşmeden sonra olsa gerek Avusturya elçisi gelmeden hemen bu esirlerin tahliyesinin sağlanması için emir vermiş, vaziyeti kurtarmaya çalışmıştır.⁷⁷

SONUÇ

Genelde memâlik-i mahrusadaki (Osmanlı ülkesi) bir esirin, özelde de bir Avusturyalı esirin Osmanlı yönetimi (hususî olarak Bâbîâli'nin) ve toplumu için ne anlama geldiğini yukarıda ifade etmeye çalıştık. Bu çerçeve üzerinden Osmanlıların bir esir politikası olduğunu iddia etmiş oluyoruz. Çerçeveyi belirleyen ya da diğer bir ifadeyle esir politikasını şekillendiren yalnızca Bâbîâli'nin tavrı değil; belki bu tavrı tamamlayan diğer uç ise esirleri elinde tutan toplumun bizzat kendisidir. Devlet ve toplumun esir konusunda zımnî bir uzlaşma içinde olduğunda şüphe yoktur. Bu iki uçlu anlaşma/uzlaşmayı çevreleyen ve belki de alttan besleyen yegâne müsebbip dini hükümlerdir. Çünkü İslam hukukunda esirlerin köle olarak kullanılması söz konusu olduğundan hareketle, devlet bu esirlere İslam'ı teklif etmekteydi. Metin içinde de anlaşıldığı üzere Bâbîâli, elindeki esirlerin bir kısmını Avusturya'ya bu gerekçeden dolayı teslim etmemiştir. 'İslam ile şereflenen' bu esirler, artık birer Müslüman ve elbette yeni Osmanlı müslim tebaası olarak anılacağı tasavvuruyla, Avusturya elçi ve konsoloslarına verilmemişlerdir. Söz konusu İslam'a dehâlet eden esirlerin bir kısmı İstanbul'da tersane ve diğer zindanlarda mahpus iken, bir kısmı da halkın elinde tutulmuştur.

Ne varki Osmanlı tersane ve zindanları ile halkın elinde tutulan bu esirlerin ne kadarı gerçekten İslam'a ihtida etmiştir, bu ihtida ile ilgili bir zorlama var mıdır, yok mudur? Bu soruların cevabını, Avusturyalı esirleri elinde tutan Osmanlı Devleti'nin resmi kayıtlarında bulmak zordur. Ancak bu

⁷⁶ BOA, HAT, 57193, 29 Z 1206 / 18 Ağustos 1792.

⁷⁷ BOA, HAT, 57191, 29 Z 1206 / 18 Ağustos 1792.

esirlerin arzu ederek Müslümanlığı kabul ettiklerini de kabul etmek pek akla yatkın görünmüyor. Muhtemelen bu esirler, Osmanlı tebaası elinde köle statüsünde kalmaya devam etmişlerdir. Yine yukarıdaki metinde sözünü ettiğimiz İslam'a duhûl eden bu esirlerin, ne kadarının Avusturya elçisi ve konsoloslarıyla görüştüğü de bizim için en azından şimdilik karanlıktır. Bu karanlık bilgi alanı ancak Avusturya arşivlerindeki kayıtlarla tamamlanabilir ya da İslam'a girip daha sonra irtidat eden esirlerin varsa eğer hatıratlarında bu durumu gözlemlenmek mümkün olabilir.

Bâbîâli'nin, İslam'ı seçtiğini iddia ettiği dışında kalan esirleri ise barış antlaşması ile birlikte teslim etmek için uğraştığına şahit oluyoruz. Bu aslında mecburi bir uğraşıdır. Çünkü antlaşma karşılıklı esir değişimine dayanmaktadır. İki devletin eşit şartlarda yaptığı esir antlaşması bağlamında Osmanlı yönetimi, İstanbul ve taşraya gönderdiği emirlerle esirlerin toplatılması için uzun zaman mesai harcamıştır. Fakat Avusturya tarafı buna pek de itibar etmemiş, Osmanlı ülkesinde daha fazla esirin olduğunu iddia ederek, sürekli bir surette Bâbîâli'yi rahatsız etmiştir. Bütün bunlara rağmen yine de Osmanlı'nın elindeki esirlerin Avusturya ile herhangi büyük bir diplomatik krize yol açmadığını da söyleyebiliriz. Yine şunu da çıkarmak mümkün ki; savaş ve esir konusu bir daha Osmanlı ile Avusturya arasında yaşanmayacak, 19. ve 20. yüzyılda iki devletin de siyasi bünyesinin benzerliği, onları belli konularda işbirliği ve müttefikliğe zorlayacaktır.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kayıtları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA),

Cevdet-Adliye (C.ADL).

Cevdet-Askeriye (C.AS).

Cevdet-Bahriye (C.BH).

Cevdet-Hariciye (C.HR).

Hatt-ı Hümayun (HAT).

II. Kitap ve Makaleler

Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Cilt 3, Ali Bey Matbaası, 9 Şevval 1292.

ASLAN, Halide, *Tanzimat Döneminde İhtida (1839-1876)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008.

BEYDİLLİ, Kemal, "Avusturya", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 4, İstanbul, 1991, s. 175.

BOZKURT, Nurgül, *Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı - Avusturya Münasebetleri (1740-1788)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2000, s. 105-110.

BOSTAN, İdris, *Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri*, Bilge Yayın Habercilik, İstanbul, 2005.

ÇAKIR, İbrahim Etem, "Osmanlı Toplumunda Köle ve Cariyeler, Sofya 1550-1684 ", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 36, Konya, 2014.

DEMİR, Alpaslan, "Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda İhtida Hareketleri", *Gazi Türkiyat*, Sayı 4, Güz 2009, s. 199-204.

ERİM, Neşe, "Osmanlı İmparatorluğunda Kalebendlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme", *Osmanlı Araştırmaları*, Cilt IV, Editör: Halil İnalçık-Nejat Göyünç-Heath W. Lowry, İstanbul, 1984.

KOÇAK, Zülfiye, "1787-1792 Osmanlı Rus Savaşında Değişen Dengeler Ve Yaş Antlaşması", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXII / 2, 2017, s. 464.

KÖSE, Ali, "İhtida", *TDVİA*, Cilt 21, Ankara, 2000, s. 554-558.

KURTARAN, Uğur, *Osmanlı-Avusturya Diplomatik İlişkileri*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat, 2006.

ÖZEL, Ahmet, "Esir", *TDVİA*, Cilt 11, Ankara, 1995.

Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1995.

TURHAN, Fatma Sel, "1788-1791 Osmanlı-Avusturya Savaşı Sırasında Alınan Savaş Esirleri Meselesi", *Studies of the Ottoman Domain*, Cilt 8, Sayı: 14, Şubat 2018, ss. 13-42.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt IV, TTK, 5. Baskı, Ankara, 1995.

YILDIZ, Yusuf, *Kanuni-Şarlken-Busbecq: Osmanlı-Habsburg İlişkileri*, TTK, Ankara, 2013.

